

Personlige opplevelser

Innlegg på inntil 1000 ord om personlige opplevelser og erfaringer som pasient eller pårørende sendes tidsskriftet@legeforeningen.no

Norsk student i tysk fangenskap

30. november 1943 ble Universitetet i Oslo stengt av okkupasjonsmakten og mannlige studenter arrestert. Over 700 norske studenter ble sendt til tyske fangeleirer, blant annet konsentrasjonsleiren Buchenwald. Under hele fangeoppholdet i Tyskland skrev jeg dagboknotater i en liten 7. sans.

Dette er første gang jeg forteller noe særlig fra mitt fangenskap i Tyskland under den annen verdenskrig. Til nå har jeg stort sett ikke villet snakke om det, for jeg mente at folk ikke ville forstå hva vi ble utsatt for likevel. Oppmuntret av min familie og to artikler i Tidsskriftet nylig (1, 2) vil jeg gjerne gi min historie som norsk student-fange i en tysk konsentrasjonsleir (3, 4). De nøyaktige tidsangivelsene i artikkelen skyldes at jeg klarte å få med hjem en slags dagbok, som jeg skrev i en 7. sans under hele fangenskapet.

Universitetet blir stengt

30. november 1943 kl 1030 ble universitetsbygningene i sentrum av Oslo omringet av tyske soldater. Jeg var den gang i 1. avdeling av medisinstudiet og oppholdt meg på Anatomisk institutt. Universitetet i Oslo hadde lenge vært et motstandsrede mot den tyske okkupasjonen, og det hadde fra tysk hold kommet uttalelser om at universitetet burde stenges. Vi ble tidlig den morgenen advart av motstandsfolk om at universitetet ville bli stengt, men vi bestemte oss for å bli på våre plasser, fordi vi antok at tyskerne lette etter et påskudd for å stenge. En studentrømning ville ha vært et utmerket påskudd – i tillegg til branntilløpet i Universitetets aula noen dager tidligere, en brann tyskerne påstod at studentene hadde startet.

Tyske SS-soldater samlet etter hvert studentene i aulaen. Sjefen for de tyske okkupasjonsmyndighetene, Reichskommissar Josef Terboven, ankom og holdt en tordentale, og kl. 17.30 ble vi kommandert til Vestbanestasjonen og sendt med tog til Larvik. Vi gikk så til fots til kasernene i Stavern, hvor vi fant oss noen senger. De nærmeste dagene ble vi forhørt av tyske SS-offiserer, og mange av

studentene ble sendt hjem. 8. desember ble ca. 260 studenter sendt til en tysk SS-leir utenfor Sennheim i Elsass (Alsace) i den okkuperte delen av Frankrike (3, 4). Vi andre feiret vår første jul i fangenskap.

Første Buchenwald-opphold

7. januar 1944 fikk vi marsjordre. Vi var 353 mannlige, norske studenter som gikk til fots til Larvik. Der ble vi stuet inn i godsvogner og fraktet med jernbanen til Oslo havn, hvor vi ble kommandert inn i lasterommet på fangetransportskipet Donau. Det var svært trangt om plassen. Vi sov lite og fikk lite mat. Vi ankom den tyske byen Stettin 11. januar. Så gikk vi til jernbanestasjonen og ble igjen stuet inn i godsvogner. Det ble en lang reise med mange opphold. 13. januar ankom vi konsentrasjonsleiren Buchenwald i åsene ovenfor byen Weimar i Thüringen.

Ankomst (Zugang) til en tysk konsentrasjonsleir var ingen spøk. Etter barbering av

hode og kropp og dypping i en balje med desinfeksjonsvæske som sved følt, ble vi kledd i stripete fangeklær og fikk nummer på brystet. Nummeret var rødt, som indikerte at vi var politiske fanger. Jeg fikk nr. 38257. Arbeidet ble utført av medfanger. Dagboken som jeg hadde begynt å føre i en 7. sans, klarte jeg å gjemme under armhulen.

I Buchenwald fikk vi en begunstiget stilling. Vi slapp å arbeide, håret fikk gro ut igjen, og vi fikk mat fra SS-kjøkkenet. Riktignok ikke så mye som vi kunne ha ønsket, men det var tilfredsstillende. For de fleste andre fangene var det annerledes. De var ofte utmagrede allerede ved ankomsten. Maten var dårlig og arbeidet ofte hardt. Derfor var dødeligheten høy. Noen begikk selvmord – «auf den Zaun gehen» (gå på gjerdet) – som det ble kalt. Som alle konsentrasjonsleirer var også Buchenwald omgitt av et elektrisk høyspentgjerde, og døden var sikker dersom man berørte det.

I perioden 1937–45 var om lag 250 000 personer fra 32 land fanger i den tyske konsentrasjonsleiren Buchenwald utenfor Weimar. Av disse døde om lag 56 000 under fangeoppholdet (5). Bildet er fra 60-årsmarkeringen for frigjøringen av leiren i 2005. I bakgrunnen ses portbygningen. Foto Petter Gjersvik

Obersturmbannführer Wilde hadde bare én arm og var av den grunn trukket tilbake fra Øst-fronten. Han var sjef for de norske studentene i SS-leiren i Sennheim. Foto Ukjent

Leirkommandanten i Buchenwald kunne, som de fleste SS-offiserer, være både brutal og hensynsløs. På hans kommando foregikk det masseutryddelser i gasskamre og enkelt-henrettelser ved hengning i påsyn av med-fanger. Men denne leirkommandanten hadde en svakhet: Han var glad i musikk. Dette gjorde at han la en beskyttende hånd over en 14–15 år gammel jødegutt som var en virtuos på fiolin. Guttene måtte til alle døgnets tider komme til leirkommandantens bolig og spille for ham. Guttene spilte også for de norske studentene, men vi kunne ikke gi ham likeverdige ytelser som kommandanten, som sparte hans liv.

11. august ble jeg utnevnt til leder for «Essenholer-gjengen» – mathenterne. Jeg fikk da ansvaret for ca. 30 medfanger som tre ganger om dagen, under en ledelse av en SS-soldat, skulle marsjere ut av leiren til SS-kjøkkenet for å hente dagens tilmålte matrasjoner. Vi kalte SS-soldaten som

fulgte oss for Ola. Han var en enkel, godmodig og snill ung mann som gjennom tilfeldigheter hadde havnet i SS. Han var gårdbruker og var blitt trukket tilbake fra fronten fordi hans tre brødre hadde falt i krigen. SS hadde nemlig en doktrine om «Bewahrung der Sippe» – slektens bevaring – og Ola måtte derfor ikke utsettes for frontens farer.

Etter hvert ble jeg kjent med kjøkkensjefen, som også var fange. Han overtalte meg til å ta med ekstra mat til «Revier» – leirsykehuset. Dette var selvsagt risikabelt, men vi brakte på den måten betydelige mengder mat til sykehuset. En gang bar to kamerater en spesiell kjøkkenkjele med kokt løk mellom seg. Da kom Ola bort til meg og pekte og sa: «Was hast du da?» Nå er det fare på ferde, tenkte jeg, men svarte som sant var: «Schwiebel» (løk). Jeg ble lettet da han så sa: «Du gibst auch mir ein Par Schwiebel» (Du må gi meg også et par løker). «Natürlich,» svarte jeg.

Jeg ble etter hvert god venn med SS-Ola. Han var alltid trett og bad ofte om å få låne køyen min for å legge seg til å sove om dagen. Hvis det kom en overordnet SS-mann inn i blokken, sørget jeg for å få ham opp av køyen. Søvnig og med krocket arm hilste han sin overordnede: «Heil Hitler! Alles in Ordnung!».

Flyangrepet på Buchenwald

24. august gikk det flyalarm i leiren. Målet for angrepet var to fabrikker som lå like utenfor leiren. Fabrikkene, der det arbeidet mange fanger fra leiren, produserte våpen og krigsmateriell. De amerikanske bombeflygerne hadde valgt et tidspunkt for angrepet da de trodde det ikke var arbeidere i fabrikkene. Men begge fabrikkene var fulle av fangearbeidere da angrepet skjedde, og begge fabrikkene ble jevnet med jorden. I alt ble 350 fanger, 100 SS-menn og 56 sivile tyskere drept, mens ca. 500 fanger ble hardt såret.

Vi ble satt inn som hjelpere. To og to bar vi en bære mellom oss og brakte de sårede til «Revier». Der arbeidet det leger, som også var fanger, som regel fra Øst-Europa. De brukte det de hadde for hånden. Flere amputasjoner ble utført uten bedøvelse. Selv bar jeg fanger på bære til «Revier» sammen med en kamerat. Det hendte at fangen døde på baren. Da vendte vi bare baren slik at den døde falt av. Så kunne vi gå og hente den neste.

Fra Buchenwald til Sennheim

23. oktober 1944 ble vi sendt til SS-leiren i Elsass (Alsace) i den tyskokkuperte delen av Frankrike, der den andre gruppen norske studenter hadde vært i flere måneder. Togreisen gikk via Weimar, Erfurt, Fulda, Frankfurt am Main og Freiburg, og vi passerte Rhinen ved Mühlheim.

Vi ankom Sennheim-leiren 26. oktober og fikk der SS-uniformer uten distinksjoner. I den tiden jeg var der, gjorde jeg egentlig ingenting. SS hadde nok med å passe på sine egne styrker, og fronten nærmet seg ubønnhørlig. Vi hørte skyting både dag og natt, og amerikanske panserspisser var allerede fremme ved Mulhouse.

21. november forlot vi Sennheim-leiren og gikk til fots nordover med alt vi hadde på ryggen. Vi ble geleidet av østeuropeiske SS-soldater i full mundur og med gevær over skulderen. Lokalbefolkningen informerte oss om at amerikanske panserspisser hadde vært innom mange steder på veien, men trukket seg tilbake. Det regnet mye, og vi var dyvåte store deler av tiden. Vi overnattet på låven på bondegårder. Da gjaldt det å bruke sine siste krefter til å få av seg det våte tøyet og henge det oppunder taket til tork. Mange stupte bare i høyet og sovnet. Da våknet de etter kort tid fordi de var våte og frosne.

Ved Breisack ble vi transportert på en flåte over Rhinen, fordi alle broer var ødelagt.

De norske studentene ble fraktet til Tyskland med fangetransportskipet Donau. Foto Ukjent

Norske studenter på utmarsj i Sennheim i den tyskokkuperte delen av Frankrike. Foto Ukjent

Vi ble så delt i flere grupper. En gruppe kom til Freiburg, der de ble utsatt for et hardt bombeangrep. En av studentene, Finn Horn, omkom i et slikt bombeangrep. En annen ble hardt såret, og flere ble lettere såret. Min gruppe kom til en liten vinlandsby, Burkheim ved Kaiserstuhl, 24. november. Her ble vi satt i arbeid hos vinbønder. Jeg var heldig og fikk en godmodig og snill mann som sjef, og om kvelden kom han ofte med en flaske vin til oss. Vi ble innkvartert på tre forskjellige steder. Jeg og noen andre sov på et slags høyloft i et vinbryggeri.

Ordrenekt

En gruppe norske studenter ble imidlertid satt til å bringe krigsmateriell på en flåte over Rhinen. Dette var klart i strid med Folkeretten, og de nedla arbeidet. Dette førte til at alle de norske fangene 1. desember ble samlet på plassen foran byens rådhus. Vår sjef, Obersturmbannführer Wilde, som bare hadde én arm og hadde blitt trukket tilbake fra Østfronten av den grunn, holdt en tordentale med trussel om skyting av studenter.

Det var da Jan Horn plutselig ropte «Holzkommando». Med det mente han at vi godt kunne settes i vanlig gårdsarbeid. Men Wilde oppfattet det som harselas og reagerte momentant. Han gikk opp til Jan Horn og slo ham gjentatte ganger i hodet, mens SS-soldatene tok ladegrep på sine geværer. Vi ropte til Jan: «La deg bare bli slått! La deg bare bli slått». Det reddet livet hans.

5. desember forlot vi Burkheim og begynte den lange marsjen til fots gjennom Schwarzwald. Vi fikk ikke mat og levde på nedfallsfrukt fra epletrær langs landeveien. En dag så jeg mitt snitt til å stjele et brød fra en bil som var kommet for å gi SS-soldatene mat, men ble oppdaget. Da kom mitt nesten perfekte tysk meg til unnsetning. Jeg skyldte på en soldat fra et østeuropeisk land som ikke kunne tysk i det hele tatt. Da en SS-underoffiser fikk høre historien, ble jeg trodd og ikke soldaten. Til alt overmål klarte jeg å beholde brødet, som jeg senere delte med mine kamerater.

Vi marsjerte dag etter dag, og sulten plaget oss mer og mer. Bøndene på gårdene der vi overnattet, var svært vennlige. Det kunne hende de hadde med seg en flaske hjemmelaget Schnaps og skjenket oss før vi forlot gården.

I Halbmeil ble vår gruppe satt på et tog. Vi var 56 mann i vår godsvogn. Da gjaldt det å få plass på planken langs ytterveggen, for på den måten kunne vi få lagt oss utstrukt. Vi sov på omgang. Vi passerte Stuttgart, Kreilsheim og Ansbach og ankom Nürnberg 12. desember. Der fikk vi suppe, som jeg nok

drakk for fort. Jeg kastet opp alt sammen. Heldigvis fikk jeg satt en metallbeholder under og fikk reddet mesteparten av oppkastet, som jeg så i ro og mak drakk – uten å kaste opp igjen.

Annet opphold i Buchenwald

Vi passerte porten til Buchenwald 14. desember 1944 kl 9 og ble stående hele dagen på appellplassen. De danske politikonstablene, som vi i sin tid hadde hjulpet med mat ved deres ankomst, skaffet oss mat i all hemmelighet. Først neste dag passerte vi gjennom desinfeksjonslokalet. Jeg fikk fangenummer 47206 og de vanlige fangeklærne. Denne gang ble vi plassert i «Kleinlager».

Kleinlager var den verste delen av Buchenwald. Jeg fikk overkøye og utviklet etter hvert diaré og feber – symptomer på dysenteri. Jeg følte meg elendig, frøs mye og måtte opp flere ganger om natten. Det var vanskelig å komme opp og ned fra køyen, og av og til gikk det galt. Det var ingen toaletter i brakken. Derfor var det gravd en lang og flere meter dyp grøft mellom brakene. Vi kunne sitte på huk langs grøftkanten og gjøre vårt fornødne. Fem til seks ganger om natten måtte jeg gjøre denne turen. En natt så jeg en fransk medfange skli og falle ned i bunnen av grøften. Jeg og alle som var ute i samme ærend, var for svake til å yte hjelp. Vi ville selv ha glidd ned i grøften, som var fylt med en blanding av diaré og urin. Franskmannen druknet i møkka.

Julaften 1944 ble spesiell. Jeg hadde fortsatt diaré, men var blitt mye bedre. Danskene kom med mat fra pakker de hatt fått hjemmefra. Russiske fanger stod for underholdningen og sang russiske julesanger.

Befrielsen

24. februar 1945 hadde en dansk fange fått vite at dansker og nordmenn, unntatt dem som var jøder, skulle sendes til konsentrasjonsleiren Neuengamme utenfor Hamburg og etter hvert videre til Norden. 1. mars 1945 passerte vi for siste gang porten i Buchenwald og ble igjen stuert inn i godsvogner. Etter 117 timers reise ankom vi Neuengamme. Vi var de første i det som siden er blitt kalt Bernadotte-aksjonen, som ankom leiren. De nærmeste dagene kom det stadig flere norske fanger fra forskjellige konsentrasjonsleirer, og etter hvert var det ca. 4 700 norske og danske fanger i leiren.

3. april 1945 ble alle nordmenn og dansker erklært som sivilinternerte. Vi ble da fritatt for arbeid. Det var mange medtatte fanger, og noen døde i leiren. Representanter for Det internasjonale Røde Kors kom også til leiren, og på brakken leste en svensk sykepleierske for oss fra *Nordens Stämna*. Det var ikke mange tørre øyne blant dem som hørte på.

19. april 1945 fikk vi ved 22-tiden om kvelden beskjed om å være reiseklare neste morgen. Klokken 9 gikk vi inn i De hvite bussene fra Røde Kors, og 20. april 1945 – på Hitlers fødselsdag – forlot vi Det tredje rike for godt. Grensen til Danmark ble passert en halvtime før midnatt, og rett over grensen ble vi ønsket velkommen av dansker som serverte oss lapskaus og melk. Deretter ble vi kjørt i busser til Møgelkær på Nord-Jylland, der vi ankom dagen etter. 4. mai ankom vi så Lidhult i svenske Småland, hvor vi feiret befrielsen med bål, taler og sang. Så reiste vi videre til Ronneby 16. mai, og 23. mai ble vi sendt med tog via Göteborg og hjem til Norge. Mor og far hadde møtt frem på Østbanestasjonen. Det ble et varmt og beveget møte. Fra Østbanestasjonen gikk vi opp Karl Johans gate til Universitetsplassen, der rektor Didrik Arup Seip tok imot oss. Universitetet ble gjenåpnet i begynnelsen av høstsemesteret, og jeg tok igjen fatt på mitt medisinske studium, som jeg så avsluttet høsten 1949.

Etterskrift

I konsentrasjonsleirene var det en stor fordel å tilhøre en kameratgjeng. Var du syk, kanskje med feber, og ute av stand til å ta vare på deg selv, hjalp gjengen deg med mat, drikke og stell. Likevel døde 17 norske studenter under eller like etter fangeoppholdet i Tyskland – seks av disse var medisinstudenter (1). Min kameratgjeng bestod av Karl Hartviksen (stud.med.), Paul Leren (stud.med.), Jan Bendix Lien (stud.med.), Gustav Martinsen (stud.real.), Cato Oulie (stud.med.) og Egil Skjerven (stud.filol.). Av disse lever bare Jan Bendix Lien og jeg. Jeg minnes min kameratgjeng med takknemlighet.

Paul Leren

Øvrevollveien 38
1358 Jar

Manuskriptet ble godkjent 13.2. 2006.

Litteratur

1. Kvamme E. Norske medisinstudenter i tysk fangenskap. Tidsskr Nor Lægeforen 2005; 125; 3503–4.
2. Kvamme E. Tilbake i Buchenwald. Tidsskr Nor Lægeforen 2005; 125: 3445.
3. Sars M, Tranøy KE. Tysklandsstudenterne. Oslo: Cappelen, 1946.
4. Eidem K. Aulaen brenner. Norske studenter under hakekorset. Oslo: Gyldendal, 1980.
5. Aschehoug og Gyldendals store ettbindsleksikon. Oslo: Kunnskapsforlaget, 2001.